

A TÖRZS NYELVJÁRÁSA

Hálásan köszönöm levelét, melyben azt javasolta, hogy járuljak hozzá egy írással az Ön tiszteletére készülő tanulmánygyűjteményhez. Nem volt kétségem afelől, hogy az Ön műveinek fordításával szolgálatot tettem mindkettőnk kultúrájának, de hízog számomra az a gondolat, miszerint a fordításról alkotott általános nézeteim is érdeklődésre tarthatnak számot. Boldoggá tenne, ha az Ön által olyannyira kiérdemelt hommagehoz ily módon hozzájárulhatnék, s nem pusztán a kiváltság miatt, hogy egy ilyen nagy jelentőségű vállalkozás tevékeny részese lehetek, hanem azért is, mert a rám bízott téma alapvető fontosságú. Minél tovább élek – minél tovább írok –, annál erősebb lesz bennem a meggyőződés, hogy a fordítás minden írás paradigmája, mintája. Másképp fogalmazva: a fordítás mutatja meg legnyilvánvalóbban az átalakítás iránti vágyat, ami ott rejtőzik minden olyan tettben, melynek köze van a legkivételesebb emberi adottsághoz, a beszédhez. Nyilvánvalóan nem azt akarom ezzel mondani, hogy a fordítás – legalábbis nem abban a formájában, ahogyan én gyakorlom – felülmúlná az írás más formáit. Éppen ellenkezőleg: a szerénysége teszi oly hasznossá. De, noha lényegileg óriási különbség van közte és az igazi írás (mint az öné) között, ez a különbség csak fokozati. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy amennyiben az igazi írás az egyfajta fordítás, akkor a szöveg, amelyből dolgozik, végtelenül kemény kihívás: nem kevesebb, mint maga a világegyetem.

A körülmények szerencsés összejátszása folytán – csak nálunk gyöngébb intellektusok neveznék ezt véletlennek – amikor Ön a levelét írta nekem, én éppen azon dolgoztam, hogy radikálisan kiterjesszem fordítói tudásomat, egy amennyire alkalmas, annyira váratlanul felbukkant módon.

Tíz napra tértem vissza a Fitchwinder Egyetemre, hogy folytassam a baktriai polémiával kapcsolatos kutatásaimat. Öreg barátunk, Maxine Moon kisasszony még mindig a helyi könyvtárban dolgozik; ő hívta fel a figyelmemet arra a meglepő szövegre, amely ott tartózkodásom hátralévő részében teljesen lefoglalt. A szöveg nem baktriai nyelven volt, nem Baktriáról szólt: valójában teljesen ki is verte a fejemből a baktriaiakat. Hanem, bármi meglepő, pagolak nyelven íródott, egy kis, Új-Guinea északi részén élő törzs nyelvén; és egy bizonyos Ernest Botherby írta át (áldás reá!) egy ausztrál kulturális antropológiai folyóiratban megjelent cikk számára. A címe – amit talán Dr. Botherby adott – *Kalo*

Gap Pagolak volt, ami annyit tesz: „Pagolak varázslatos átalakítása”. Moon kisasszony, helyesen, úgy vélte, „ez esetleg érdekelhet” engem. A szöveg, mint mondta, beszámoló volt arról, milyen módszerrel fordítják le a pagolak nyelven beszélő törzs tagjai a nyelvüket a szomszédaik nyelvjárásaira. Ami különösen figyelemreméltó volt ebben a módszerben, az az, hogy miközben olyan fordítást hozott létre, melyet az idegen hallgatók meg tudtak érteni és elfogadtak, el is titkolta előlük minden kijelentés eredeti értelmét.

Megértheti, hogy nekem ennyi is elég volt ahhoz, hogy többet is meg akarjak tudni a dolgról. Sikeresen fordítani úgy, hogy az ember nem tárja föl a jelentést – mi lehetne ennél nagyobb paradoxon? Mi lehetne ennél megfelelőbb? (Van-e bármi, ami paradoxabb a fordítás aktusánál?) Ráakadtam a furmányos Moon kisasszony horgára. Még jobban felajzotta az izgalmamat azzal a megjegyzéssel, hogy a pagolakot általában egyszerű nyelvnek tartják, olyan nyelvtani szerkezetekkel, melyeket én is hamarosan megtanulhatok, és segédkezet nyújtott két pagolak szótár – az egyik angol, a másik holland volt – beszerzésével is.

Moon kisasszonynak igaza volt: a nyelv, mint látni fogják, elég könnyen elsajátítható, és én hosszú órákat töltöttem vele. Olyan jól haladtam, hogy joggal reménykedhettem benne, hogy a hét végére képes leszek a Kalo Gap Pagolak angol fordítását elkészíteni. (Mondanom sem kell, hogy Ön élvezhette volna e vállalkozás gyümölcsét elsőként.) De minden nyelv több, mint a szabályrendszere, és a pagolak legbelsőbb lényegében volt valami, aminek a legelnagyoltabb fordítása is meghaladta a képességeimet.

(A szótárakról kiderült, hogy hasznavehetetlenek. Kereskedők számára készítették őket, és csak önkényes, kereskedelmi hasznuk volt. Persze a probléma egyébként sem a szövegben található szavakból fakadt.)

Amikor valamelyest megismertem a szöveget, ami a törzs *abaniká*jának, vagyis „fő-szófőnökének” egyik élőszóban elhangzott beszéde volt, feltettem magamnak a kérdést, hogy vajon Dr. Botherby miért nem adott saját maga fordítást a szövegből cikke részeként. Nagyon alaposan végezte el a munka többi részét: kommentárja tömve volt hasznos információkkal; láthatóan nagy gondot fordított rá, hogy pontosan írja át a beszélő szavait. Vajon neki is nehézségei akadtak a szöveg angolra fordításával? Minél jobban megértettem a Kalo Gap Pagolakot, annál nyilvánvalóbbá vált számomra, hogy Dr. Botherbynek, akár csak nekem, nem volt más választása, mint érintetlenül hagyni az *abanika* beszédét. De hát, végső soron, meglepő-e az, hogy egy nyelv ellenáll a fordítás közönséges eljárásainak, amikor képes a legkülönlegesebbekre? Mi lehetne annál csodálatosabb, mint egy módszer, mely lehetővé teszi, hogy a szavakat kívülállók „megértsék”, anélkül, hogy e szavak lényegét elárulná? Igaz, az *abanika* azt állította, hogy ez a módszer csak az ő hatalmában van; de lassan rájöttem, milyen abszurd dolog, hogy ki akarja sajátítani ezt a tudást. Hiszen nem csak az *abanika*hoz hasonlóknak volt hatalma fölötte, hanem a törzs legutolsó tagjának is. A módszer nem függött egyéni döntéstől; alapvető része volt magának a nyelvnek. Egy pagolak-beszélő sem tudott megszabadulni tőle. Senki sem tudta kikerülni, aki megpróbált behatolni a pagolak rejtelseibe.

Pár nap alatt képes lettem tökéletesen megérteni, mit mondott az *abanika*, és tökéletesen képtelen arra, hogy más szavakkal megismételjem, akár angolul, akár franciául, vagy akár középbaktriaiul. Az *abanika* szövege *maga volt* a nyelv átalakításának az a folyamata, *amelyről*, reményeim szerint, *szólt*. Nem beszámoló volt az eljárásról, hanem maga az eljárás. És hogyan lehetne lefordítani egy eljárást? Nemcsak a szavakat kell visszaadnod, hanem a szóközöket is – olyan, mint pillanatfelvételt készíteni a verdeső szárnyak alatti láthatatlan levegőről. Lehetetlenség. Nem lehet egyebet tenni, mint leírni, javasolni, rögzíteni a benyomásokat és hatásokat. Ezt tette meg Dr. Botherby antropológus kollégái számára. És ez a legtöbb, amit én nyújthatok Önnek.

Az *abanika* szavai az elejétől a végéig arról szólnak, hogyan kell összerakni a *kalo gap*-ot, átírni a nyelvet idegen fülek felé olyan módon, hogy az eredmény világos is legyen és el is törölje a fordítás megszokott létoát: a lényegi tartalom közlését. Ön és én tudhatjuk, hogy az ilyesfajta kommunikáció a legjobb esetben is hipotetikus, sőt, talán lehetetlen; hogy a fordítás éppen arra lehet jó, hogy elűzze azt az illúziót, hogy lényegi tartalom egyáltalán létezik – de mi vezette ezt az elszigetelt új-guineai törzset egy ilyen felfedezéshez? Miért számít ez?

A kérdésem szónoki: az *abanika* csak hogyanokról beszél, miértekről nem. Hadd ismeressem meg néhány szakkifejezésével. Az *abanika* által végrehajtott hermetikus átalakításhoz a *nalaman* szó kapcsolódik. Pontosabban a *nalaman* az átalakítás végeredménye, míg az eredmény elérésének eszköze a *namele*. Ahogy látja, vagy inkább hallja, ahhoz, hogy „namele” „nalamanná” váljon, a fonémák átrendezésére van szükség. Itt van az „átváltoztatás varázslatának” első példája, az egyik legegyszerűbb formájában. Az ezeket a változtatásokat jelölő szavak (*kalo gap*) néha a *namele*-re, néha a *nalaman*-ra vonatkoznak, attól függően, hogy vajon az eszközökre vagy a célra utalnak.

Na, már most, ha a *kalo gap* akarva-akaratlanul megtestesül a pagolakul beszélés aktusában, akkor az embernek ezt meg kell tanulnia tudatosítani magában. A fiatal fiúkat erre a tudatosságra tanítják a férfivá válás beavatási folyamata, azaz a *nuselek* során. Dr. Botherby, aki átesett a beavatási szertartáson (*nanmana*), s így hiteles feljegyzést tudott róla készíteni, azt mondja, a fájdalom és a nélkülözés teszi a beavatásra várókat különösen befogadóvá, így tudják hamar elsajátítani a *namele*-t. A tanítás magva (*afanu*) a *sitokap utu sisi*. Ez a mondat olyan érzetet kelt, hozzávetőleg, mint „visszahelyezni a szavakat a (saját) tojásukba”: ami illik is ide, mert miután az ifjak kiemelkednek az *afanu*-ból a *sitokap utu sisi*-n keresztül a *nuselek*-be és a vele együtt járó privilégiumokba, a *ton wusi*-ba és az *aban metse*-be, azt állítják, kiemelkednek a fiúkorból (vagy inkább fiú-létből), mintha tengeri madarak kelnének ki egy tyúktojásból (*utopani inul ekasese nuselek ne sami sisinam*) – ó, édes Istenem, hisz ez nem is azt jelenti –, de azt vajon ki tudja-e találni, hogy a *tokkele* (nem „szavak”, *azok* a szavak) hogyan térnek vissza a *sisi*-jükbe, hogy aztán váratlan, felismerhetetlen formákban merüljenek fel újra?

A *sitokap utu sisi*-nek – és ez nem lesz meglepetés sem az ókori misztériumok, sem a kábala, sem a modern nyelvtudomány ismerői számára –, tehát a *sitokap utu sisi*-nek *sutura* van szüksége (ezt nem hívhatja halálnak – esetleg haldoklásnak, a haldoklás folyamatának...), *narakaviri*-re (mint a tűz, mint az égés – tűz-mint-égés) és *kot*-ra (ez nem csak s-rt jelent, hanem a trópusokon az ürülékből nyüzsgöve előrajzó életet, vagy az ilyen hatást okozó szavakat. A crux a *narakaviri*. Az *abanika* ezt fülsüketítő egyértelműséggel jelenti ki, amikor újra és újra azt kiáltja: *nuselek ka namele nanmana nalaman nanasiluvo narakaviri*. Természetesen ekkor egyben egy mágikus szójátékot is gyárt: mágikus annyiban, hogy bájolásszerűen ismétli a *na* kezdő szótagot, és játékos is, mert azonosítja a fiatal férfi beavatását (*nanmana*) a nyelv éppen zajló átalakításával (*namele*). *Narakaviri ne se eleman* megint csak a tűzként-éző elsődleges szerepét jelöli, de ez persze nem jelenti azt, hogy megfelelkeznenek a *sutu*-ról és a *kot*-ról. (Példák: *umanisi suta kalsaviri nekkolim*, illetve *tutu kot, kot kotavan*). De a *narakaviri* pillanata mindennél több: számunkra, Ön és én, az író és a fordító számára is mindennél többet. *Nusu tese alukan*, mondhatná erre Ön (de ők ezt nem mondanák, *nalamanul* legalábbis, mert az *alukan* idegen szó, a jelentése „arany”).

No már most, kedves kollégám és társam, kérem, figyelje meg alaposan ezt a két rövid *pagolak* nyelvű szövegrészletet. Mindkettő a *narakaviri*-re, a *namele* e kritikus pontjára vonatkozik. Az első beindítja az oda felvezető utat (*pakanu*), a második pedig az onnan levezető utat (*plot*). Ön képes behatolni ebbe a két részletbe. Amit javasolok, az nem ésszerű és nem is ésszerűtlen. Hatoljon csak bele ebbe a két részletbe. Nincs szüksége több tudásra. A tudása megfelel a feladat nehézségének. Ez egy *feladat*: mint minden megfelelően megoldott feladat, ez is megvilágosodáshoz vezet. Haladjon (ahogy én is tettem) az első részlettől az utolsóig, váljék testi metamorfózisává annak, amit ez a mozgás inspirál, és akkor sikeresen végrehajtotta a nagy zuhanást az Ön *afanu*-jába. Akkor majd együtt sétálhatunk a *nuselek* fényében.

Ami ehhez az Ön részéről szükséges, az a figyelem. Teljes odafigyelésre van szükség. Sőt, többre: úgy ki kell terjesztenie a figyelmét, hogy a teljes kitárulkozás viselkedésformájává legyen, mintha kész lenne akár a halálra is, egy még ismeretlen, de hatalmas, már és még ismeretlen cél tudatában. Ne gondolkodjék: ne foglalkozzon semmivel: legyen!

Először is, *pakanu*:

„*Amak esodupelu mukesa dap alemok use dup ulemaka.*” (Ismételje meg háromszor!)

Majd végül, *plot*:

„Amak esudupelu moke sadapalemuk use dup olemaka.” (Ezt úgyszintén!)

Baráti figyelmeztetések: ne törődjön az *amak*-kal, ami konvencionális nyitó *lan*; a *dup*-pal megint ne, ami csak arra hívja fel a figyelmet, hogy egy kifejezés majdnem *nalaman*. *Mukesa dap alemok* magában foglalja, poliszémikus kontextusban, a „mint egy korsót, dugaszold be a nőt” (é. a nő száját) közmondást, míg a *moke sadapalemuk* sok minden egyéb mellett egy népdalra is utal, amelyben „a féktelen [férj] visszavonul-a-vaginából”. (A nőkről úgy vélekednek, hogy természetesen hozzák létre a *namele*-t, a nyelvvel együtt; de nyilván, talán mondanom sem kell, ők sem rendelkeznek hatalommal fölötte, nem birtokolják a *nalaman*-t.) Ehhez hasonlóan, ahol az *use ulemeka* magában foglalja a „felégetni a régi mezőket” jelentést, az *use olemaka* annyit tesz, hogy „új halat égetni (é. főzni)”.

Mélyedjen bele a szövegrészletekbe még egyszer. Látja, milyen gyönyörű ez az egész? Milyen fényes *narakaviri* színezi be a hajnali eget? Fénylőbb, mint bármelyik *ulemaka*! És most milyen ragyogó és világos kell hogy legyen az, hogy a *namele* soha sincs elmagyarázva, vagy a *nalaman* megértve! Hallgasson ide: *awa nuselek kot tak nalaman namele Pagolak*! Megígérem, ellopom magának azt a könyvet, pontosan ugyanabból a könyvtárból, bassza meg Moon kisasszony, ha már nem engedi, hogy lefénymásoljam. Csak Magáért teszem – mit meg nem tennék Magáért? És még mielőtt megosztaná a szavak öszszességét, Ön is – hisz ön is *abanika, abanika esolunava* – részesülhet az én *tunagámból* (öröm-amiképp-örömmé-válik), a legteljesebb *nasavuloniputitupinoluvasanomból*, ahogy a születés-szóbefoglalás működik, amikor az *alemok* előhossa *tupinohit*, ami egy napon majd elér a *nuselek*hez. Egy ilyen huszonegy karátos *alukan* a mi saját *namelénk* és *nalamanunk* számára – szavak a szavakba, szétszórt cserepek feltámadása a gáttalan felfrissülés teljességében! És megígérem, azonnal visszatérek az Ön Festschriftje számára készülő alkotásomhoz, amint ezt a levelet postára adtam. Addig is, *nasavuloniputitupinoluvasan! És engedje meg, hogy kihasználva e különleges alkalmat, hadd tegyek hozzá még néhány utolsó szót, mely elmém és szívem teljességéből szól, csodálattal, odaadással, szeretettel: Amak kalo gap eleman nama la n'kat tokkele sunawa setan amnan umanisi sutu pakotisovulisanan unafat up lenumo kona kafe avanu lo se akina ba nasavuloniputitupinoluvasan (!) abanika esolunava efaka nok omunel put afanu nanasiluvo sitokap utu sisi namu nanmana tes awa nuselek kot tak nalaman namele Pagolak kama –*

Seláf Levente fordítása

Harry Mathews (1930, New York City) amerikai író, költő, esszéista, műfordító, az Oulipo tagja. Az amerikai irodalmi és művészeti élet egyik meghatározó alakja. Angolul és franciául ír, Georges Perec több művét fordította le angolra. A Mathews-féle algoritmus létrehozója.

Seláf Levente (1974) irodalomtörténész, műfordító. Budapesten él.